

До 80-річчя від дня народження

АКАДЕМІК НААН БОРИС ВОЛОДИМИРОВИЧ ДЗЮБЕЦЬКИЙ

А. В. ЧЕРЕНКОВ, В. Ю. ЧЕРЧЕЛЬ

Інститут зернових культур НААН,
Україна, 49600, м. Дніпропетровськ,
вул. Дзержинського, 14

Висвітлено основні віхи життєвого шляху і найголовніші наукові здобутки та досягнення у селекційній і науково-педагогічній роботі члена Українського товариства генетиків і селекціонерів ім. М. І. Вавилова Бориса Володимировича Дзюбецького — видатного українського селекціонера, академіка НААН України, доктора сільськогосподарських наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, завідувача відділом Інституту зернових культур НААН, автора понад 430 наукових праць у галузі селекції кукурудзи, 230 авторських свідоцтв на гібриди кукурудзи і понад 250 на їх батьківські компоненти та винаходи. Створені ним гібриди в окремі роки займали площі посіву кукурудзи понад 1,5 млн га, а сьогодні — близько 20–25 % площ під кукурудзою в Україні.

Ключові слова. Б. В. Дзюбецький, історія науки, селекція кукурудзи, гібриди кукурудзи.

10 грудня 2017 р. виповнилося 80 років від дня народження видатного селекціонера, академіка НААН України, доктора сільськогосподарських наук, професора, завідувача відділом селекції і насінництва зернових культур Державної установи Інститут зернових культур НААН України, члена Українського товариства генетиків і селекціонерів ім. М. І. Вавилова Бориса Володимировича Дзюбецького.

Б. В. Дзюбецький народився 10 грудня 1937 р. в с. Струга Новоушицького району Хмельницької області. У 1954 р. закінчив Струзьку середню школу, після якої — Говорівське технічне училище в Хмельницькій області за спеціальністю механік трудомістких процесів на фермах. У 1956 р. став студентом Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту, який закінчив у 1961 р. за спеціальністю агрономія. Починаючи з 1962 р. і донині працює на різних посадах в Інституті зернових культур (ДУ ІЗК НААН). Наукову діяльність почав у 1967 р. з навчання в аспірантурі, у 1970–1975 рр. працював на посаді молодшого наукового співробітника. У 1972 р. на спецраді в Академії наук Молдавської РСР захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата сільськогосподарських наук за темою: «Основные методы и направления селекции кукурузы для орошаемых условий в полупустынной зоне Степи УССР». З 1975 р. працює вченим секретарем селекцентру по кукурудзі, старшим науковим співробітником відділу селекції і насінництва кукурудзи (1975–1985 рр.), завідувачем лабораторії селекції кукурудзи в умовах зрошення (1985–1995 рр.). У 1989 р. у Всесоюзному Селекційно-генетичному інституті ВАСГНІЛ (м. Одеса) захистив докторську дисертацію на здобуття вченого ступеня доктора сільськогосподарських наук за темою: «Селекция гибридов кукурузы интенсивного типа для условий достаточного увлажнения». З 1995 р. працює на посадах заступника директора з наукової роботи і завідувача відділу селекції і насінництва кукурудзи і сорго Інституту зернового господарства УААН.

У 1997 р. Борису Володимировичу Дзюбецькому присвоєно вчене звання професора. 25 грудня 1990 р. його обрали членом-кореспондентом Української академії аграрних наук, а 31 березня 1993 р. — дійсним членом (академіком) УААН.

У 1998 р. професорові Б. В. Дзюбецькому присвоєно почесне звання заслуженого діяча науки і техніки України.

Професор Б. В. Дзюбецький відомий не лише своєю науковою діяльністю, а й педагогічною. Певний час за сумісництвом він працював завідувачем кафедри селекції і насінництва Дніпропетровського національного аграрного університету. Багато зусиль віддав створенню наукової школи селекціонерів, де під його керівництвом підготовлено 5 докторів і 18 кандидатів сільськогосподарських наук. Сьогодні вже його послідовники опановують ази роботи з підготовки аспірантів, що забезпечує продовження і збереження традицій наукової школи проф. Дзюбецького. З 1995 р. він очолює спеціалізовану вчену раду Державної установи Інститут зернових культур НААН із захисту дисертацій, був членом спецрад із захисту дисертацій СГІ-НЦНС НААН, Інституту рослинництва ім. В. Я. Юр'єва НААН, Дніпропетровського національного аграрного університету, брав участь в захистах, як опонент дисертаційних робіт. Він є автором понад 430 наукових праць у галузі селекції кукурудзи. Має більше 230 авторських свідоцтв на гібриди кукурудзи і понад 250 на їх батьківські компоненти та винаходи. Створені ним гібриди в окремі роки займали площі посіву кукурудзи понад 1,5 млн га, а сьогодні — близько 20–25 % площ під кукурудзою в Україні.

Коло наукових інтересів проф. Б. В. Дзюбецького включає створення нового вихідного матеріалу для селекції гібридів кукурудзи різних груп стиглості (ФАО 150–500) і напрямків використання, що характеризуються комплексом господарсько-цінних ознак. Він брав участь у розробці методів селекції кукурудзи інтенсивного типу, модифікував методи створення і поліпшення вихідного матеріалу.

Пріоритетні напрямки наукової роботи з кукурудзою Борис Володимирович змінював залежно від вимог виробництва і часу, що дозволяло йому постійно залишатись на хвилі новаторства та прогресу. Так, у 1970-х рр., коли основною зоною виробництва кукурудзи був Степ при інтенсивному розвитку зрошуваного землеробства, діяльність Б. В. Дзюбецького була

спрямована на створення середньопізніх і пізньостиглих гібридів інтенсивного типу. В цей період він створив у співавторстві низку відомих гібридів: Дніпровський 50 Т, Дніпровський ПГ 201, Дніпровський 125 ТВ, Енгурі МВ, Луч 410 МВ, що їх вирощували в промислових масштабах в Україні й інших республіках СРСР.

Розуміючи, що подальша селекція без нового оригінального матеріалу неможлива, він розпочав створення нових гомозиготних ліній з використанням класичних методів інбридингу, на базі яких сформував робочу і генетичну колекцію ліній кукурудзи в Інституті. Починаючи з 1970 р., спільно з В. І. Костюченком та П. П. Домашневим, Б. В. Дзюбецький використав для створення нового вихідного матеріалу кукурудзи близько 100 популяцій з різних зон СРСР, Угорщини, Югославії, Польщі, Китаю, Мексики. На базі цього матеріалу Борис Володимирович отримав цілий ряд нових ліній, котрі широко використовувались в практичній селекції.

У 1980–1990-х рр. з розвитком ідей адаптивної селекції і розробки енерго- та ресурсозберігаючих технологій стали перспективними гібриди середньоранньої та середньостиглої групи, що позначилось на районуванні таких гібридів, як Дніпровський 273 АМВ, Дніпровський 284 МВ, Дніпровський 345 МВ, Луч 300 АМВ, Дніпровський 337 МВ. Змінились пріоритети при створенні вихідного матеріалу, групою селекціонерів під керівництвом проф. Б. В. Дзюбецького почали використовуватися для інбридингу синтетичні популяції і в подальшому все частіше — гібриди різної структури. Цей період позначився на формуванні сучасної селекційної школи, яка розпочиналась з О. С. Редько, В. В. Мороза, Г. Я. Кривошеева, В. А. Хаджиматова, О. В. Йо-ви та ін. За результатами досліджень вони створили лінії ДК66, ДК366, ДК2/427, ДК223, ДК2/17-9, ДК502/17МВ, ДК325, ДК373, ДК322, ДК501, ДК403, ДК406, ДК365, ДК534, ДК374/707 та ін., які не тільки ввійшли до складу районованих гібридів, а й стали базовими у формуванні сучасної робочої колекції.

Революційні реформи в сільському господарстві після отримання Україною незалежності привели до низки подій, що змусили знов переглянути напрямки селекції кукурудзи. Зміна форм власності, руйнування мережі зрошування в зоні Степу зумовили перебезування основної зони вирощування цієї культури в Лісостеп, що відповідно відобразилося у підвищенні попиту на середньоранні і ранньостиглі форми. У

цей час ряд колишніх селекціонерів Інституту засновують приватні підприємства з насінництва і селекції кукурудзи НВФГ: «Компанія «Маїс», «Агродніпро», «Агросфера», «Аграрій» та ін.

Кадрова ротація зумовила формування Борисом Володимировичем нової генерації селекціонерів, які забезпечили подальший розвиток селекції кукурудзи. Так, у 1995–2006 рр. тільки лабораторіями Інституту до Держсортслужби було передано на реєстрацію 73 гібрида, з яких 13 ранньостиглих, 31 середньоранніх, 18 середньостиглих і 11 середньопізніх. Зареєстровано низку гібридів нового покоління Ушицький 167 СВ, Дніпровський 181 СВ, Руно 198 СВ, Сурський 197 МВ, Кремінь 200 СВ, Прим 247 МВ, Хмельницький СВ, Солонянський 298 СВ, Сов 329 СВ, ВЦ 380 МВ, Січеславський 335 СВ, Кодацький 442 СВ, Соколов 407 МВ та ін., що не тільки успішно конкурували з відомими іноземними гібридами за основними господарсько-цінними ознаками, але й відрізнялися підвищеною продуктивністю батьківських форм. Це дозволило перейти до вирощування простих і простих модифікованих типів гібридів, навіть у ранньостиглій групі. Було розширено дослідження з пошуку нових методологічних підходів у створенні вихідного матеріалу, над виконанням яких посилено працювали під керівництвом проф. Б. В. Дзюбецького відомі вчені-селекціонери В. Ю. Черчель, С. П. Антонюк, М. М. Федько, Н. А. Боденко, О. П. Олізько, І. Д. Галечко, Л. А. Ільченко, Т. В. Негода, М. Б. Грабовський, Е. М. Рябченко, В. А. Марочко, Т. М. Бондарь, В. В. Плотка і ін. Вони сформували сучасну базову колекцію ліній: ДК277-10, ДК257, ДК247, ДК267, ДК129, ДК273, ДК272, ДК296, ДК633/266, ДК236, ДК411, ДК315, ДК744, ДК633/325, ДК680, ДК232, ДК276 та багато ін., що дозволило не тільки повністю перейти на власний оригінальний матеріал, а й пробудити інтерес іноземних селекційно-насінницьких компаній до напрацювань Інституту.

Міжнародна діяльність Інституту зернових культур НААН і місце Б. В. Дзюбецького у співпраці з іноземними компаніями є особливою темою, як в його біографії, так і в становленні сучасного світогляду в селекції кукурудзи в Україні. Комунікабельність і відкритість Бориса Володимировича дозволила ще в радянські часи не тільки мати широке коло знайомств з ученими Росії, Грузії, Білорусії, Казахстану, Молдови, Німеччини, Франції, США, Югославії,

Австрії, Китаю й інших країн, а й плідно з ними співпрацювати.

Історія міжнародних зв'язків Інституту поділяється на короткострокові та довгострокові взаємини. Перші частіше окреслювались обміном вихідним матеріалом чи гібридами для випробування. У таких програмах брали участь компанії «Рустика», «Saaten Union», «Нові Сад», «Земун Поле», «КВС», «Maisadour» й ін. Довгострокові зв'язки з зарубіжними компаніями дозволили отримати інвестиції у наукові дослідження і мати спільний селекційний продукт.

Першою іноземною фірмою, що суттєво вплинула на розвиток селекції в ДУ ІЗК НААН, стала компанія «Каргілл», завдяки якій з 1992 р. селекціонери отримали можливість вперше в історії Інституту використовувати в селекційній роботі зимовий розсадник. У цьому ж році було створено спільне підприємство «Каргілл-Дніпро». З призначенням куратором з східноєвропейського проекту Андрія Шинського ця сумісна селекційна програма отримала новий поштовх. Тісні дружні зв'язки Б. В. Дзюбецького з А. Шинським сприяли широкому обміну інформацією і матеріалом. Інститут отримав більше 150 різних зразків з селекційних закладів США, а низка гібридів, створених на базі власного матеріалу, пройшли екологічне сорто випробування в цілому ряді зарубіжних установ. Результатом спільної діяльності стала передача на реєстрацію до Держсортслужби 14 гібридів кукурудзи під спільним брендом «Кадр», 8 з яких занесено до Реєстру сортів рослин України. Після відходу фірми «Каргілл» з насінневого і селекційного ринку по кукурудзі, завдяки Б. В. Дзюбецькому і А. Шинському Інститут співпрацював з фірмами «Агрево», «Авентіс», «МТІ». Вперше серед селекційних закладів України Б. В. Дзюбецький ініціював ліцензійний продаж 34 інбредних ліній кукурудзи. Така практика є звичайною в селекційній роботі компаній Європи і США.

Завдяки міжнародному співробітництву Борис Володимирович познайомився з провідними селекціонерами Америки, Європи і Азії, став відомим та визнаним фахівцем, побував в США, Мексиці, Чилі, Франції, Німеччині, Іспанії, Чехії, Словаччині, Угорщині, Австрії, Нідерландах, Греції, Китаї.

Сучасне положення державних науково-дослідних селекційних установ досить складне. Застаріла матеріально-технічна база не дозволяє вчасно і якісно виробляти конкурентоздатний

посівний матеріал, слабкий розвиток маркетингу і дилерської мережі призводить до значного звуження впровадження вітчизняного селекційного продукту. З метою об'єднання зусиль державних програм з селекції кукурудзи Борис Володимирович наполегливо проводить роботу зі створення спільних гібридів з установами НААН і їх насінництва. Були створені і зареєстровані спільні гібриди з СГІ-НЦНС НААН, Інститутом зрошувального землеробства НААН, Інститутом землеробства НААН, Луганським АПВ НААН, Буковинською державною сільськогосподарською дослідною станцією НААН, Закарпатською державною сільськогосподарською дослідною станцією НААН, Полтавським державною сільськогосподарською дослідною станцією НААН, Краснодарським НДІСГ, РНІУП «Інститут землеробства і селекції НАН Білорусії» і станціями мережі ДУ ІЗК НААН. Таке творче співробітництво дозволяє кожний рік мати до 20 екологічних пунктів сортовипробування і до 45 демонстраційних розсадників.

У пошуках фінансової підтримки селекційної програми проф. Б. В. Дзюбецький не раз звертався до вітчизняних інвесторів. Інститут досить тісно співпрацює з приватними фірмами НВФГ «Компанія «Маїс»», ТОВ «Агропромислова компанія «Маїс»», РостАгро та ін. За спільними проектами створено понад 40 гібридів кукурудзи, які широко впроваджуються в госпо-

дарствах різних зон України. Всі програми які були пов'язані із створенням спільного селекційного продукту, спрямовані не тільки на інвестиції, а й на утримання позицій на ринку, пропаганду досягнень Інституту. Вміла політика, яку проводить проф. Дзюбецький, сприяє розвитку ринку селекційних досягнень в Україні.

Секрет плідотворної роботи Бориса Володимировича приховується в особливих рисах його характеру. Нестримна енергія, чіткість і якість мислення, гнучкість при прийнятті рішень, комунікабельність дозволяють йому знаходити спільну мову з різними за віком і соціальним статусом фахівцями. Привабливість, схильність до гумору, інтерес до спорту, веселий характер і усміхненість завжди приваблювали молодь, в оточенні якої він працює. Неоціненним внеском в теорію і практику селекції та у виховання науковців є робота, яку він виконує протягом свого життя.

Невичерпна енергія, величезна працездатність, завидна жвавість і жадоба знань ювіляра свідчать, що біологічна і аграрна науки ще поповнюватимуться його новими здобутками, а нинішні й нові учні академіка Б. В. Дзюбецького радуватимуть його новими досягненнями. Вважаємо, що його творча діяльність принесе ще багато користі Україні і сільськогосподарській науці, яким він присвятив 55 років свого творчого життя.